

Eýranyň prezidenti Reisiniň ölümü we režimiň üç maskasy

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Eýranyň prezidenti Reisiniň ölümü we režimiň üç maskasy
EÝRANYŇ PREZIDENTI REISINIŇ ÖLÜMI we REŽIMIŇ ÜÇ MASKASY

Reisiniň ölümü Eýranda hem sebitde öwrülişik sepgidi boldy.

Tähranda president Ibrahim Reisiniň ölüm habaryny okaýan eýranly raýat / Foyosurat: AFP

Eýranyň prezidenti Ibrahim Reisi, Daşary işler ministri Hüseyín Emir Abdullahiýan, Töwriziň Jumga metjidiniň ymamy aýatolla Ali Haşim, Gündogar Azerbaýjanyň häkimi Mälik Rahmeti dagynyň münen wertolýoty Azerbaýjandan ýurduň demirgazygyndaky Gündogar Azerbaýjan welaýatyna gaýdyp gelýän wagty awariýa uçrandygy zerarly ady agzalan ýoldaşlar aradan çykdy.

Bu hadysa Eýranyň içerki syýasy arenasynda halk köpçülügi

bilen we sebitleýin-halkara arenasyndaky gatnaşyklarda öwrülişik sepgidini döreder.

Eýrandaky jemgyýetçilik durmuşynyň hakyatlary, şertleri, formasy boýunça dürli yşaratlary özünde saklayán hadysa içerdenmi ýa daşardan gurnalan «dildüwşük» bilen amala aşyrylan bilkastlaýyn hereketmi, ýa bolmasa jemgyýetçilik hyzmatlaryndaky hemise bolup duran tradision şowsuzlygyň başgaça ýüze çykmasý hökmünde diňe tehniki násazlykmy diýen ýaly sorag alamatlarynyň döremegine getirdi.

Bütin bular bilen birlikde hadysanyň Eýrandaky syýasy deňagramlylyklar we režimiň ýokary wezipeli işgärleriniň, edaralaryň we güýç merkezleriniň arasyndaky ikitaraplaýyn ynama ýetirýän täsirleri boýunça has uly sorag alamaty orta çykdy.

Turuwbaşdan eýranly ygtyýarlylaryň alyp barjak derňew işleriniň biri sebitleýin, beýlekisi ýerli bolan biri-birine utgaşýan iki derejede dartgynlylyk emele getirjekdigi belli.

Awariýa uçran wertolýot Azerbaýjanyň Ysraýyl bilen guran strategiki ýaranlygyndan gelip çikan sebäpler ötri Eýran bulen syýasy we howpsuzlyk gatnaşyklary soňky dört ýyl bări düýpli dartgynlylygyň bolup geçen ýeri Azerbaýjandan howalanypdy.

Azerbaýjan Eýranyň sethedine golaý ýerde harby baza gurdy. Eýranyň howpsuzlyk gulluklary Azerbaýjany Eýranyň içinde içalyçylyk işini ýola goýmakda, teraktlara we bombaly hüjumlere işjeň gatnaşmakda, hatda ýurduň ähli ýadro arhiwiniň ogurlanmagyna we Ysraýyla berilmegine gatnaşmakda aýyplady.

Azerbaýjan şol bir wagtyň özünde Eýranyň ýarany Ermenistana strategiki geosyýasy zarba uran we sebitde güýçlenen türk täsiriniňem biçüwlendiriji parçasasydy. Azerbaýjan Ermenistanyň gözegçiliği astyndaky Daglyk Garabag oblastynyň ýarsyny 2020-nji ýylyň güýzünde bary-ýogy 13 güne çeken uruş bilen almagy başardy. Ermenistan tradision taýdan alanda Eýranyň iň ýakyn goňsusy we Kawkazdaky iň ygtybarly ýarany. Eýran muny diňe höwessiz kabul etmeli boldy. Şu uruş wagtynda azeri-türk ilatynyň Eýranyň içindäki azerilere edýän içerki täsirleri Eýrany geň galdyrdy. Eýranda ilatyň 25%-den gowragyny düzýän azeriler ýurduň iň köplük etniki toparyny emele getirýär.

Şeýle bolsa, bu iki ýagdaý göz öňüne tutulanda, iki ýurduň arasyndaky derñew we hyzmatdaşlyk mehanizmi bökdençsiz işläp bilermikä?

Azerbaýjan hadysa «dahyllylygyny» ýuze çykaryp biläýjek açık derñewe rugsat berermi ýa bermez?

Bu ýagdaý iki ýurduň arasyndaky gatnaşyklaryň hilini we yzyndan Eýranyň «guk ýanyndaky» goňsusy Türkiye we onuň ýarany bolan güýçler bilen gatnaşyklaryna näderejede täsirini ýetirer?

Eýranyň prezidenti Ibrahim Reisi (çepde) Azerbaýjanyň prezidenti Ylham Alyýew bilen iki ýurduň arasynda ýerleşen bendiň açylyş dabarasında pikir alyşýar / Fotosurat: Reuters
Derñewleriň sebäp bolup biljek ýene bir dartgynlylygy bolsa howpsuzlyk we harby edaralary bilen bularyň ýurduň içindäki syýasy howandarlarynyň arasyndaky bäsdeşlik bilen baglanyşykly. Şonsuzam derñewleri kimiň alyp barjakdygy, nähili alnyp baryljakdygy we haýsydyr bir netijä gelinen ýagdaýynda nähili kararlaryň kabul ediljekdigi babatda dil tapşyp bilenoklar. Netijede Eýran biri-birinden garaşsyz we

biri-biriniň ýetmezini doldyrýan, gowy kesgitlenen edaralardan we gulluklardan ybarat döwlet däl.

Nyzamly goşun, Rewolýusion Gwardiýa (RG), kontrrazwedka gulluklary we RG-nyň daşary ýurtdaky şahasy «Kuddus güýji» ýaly ýörite harby toparlaryň hemmesi biri-birlerine meñzeş we utgaşykly rollara eýe hem-de Eýranyň Dini lideri Ali Hamaneýiň gözegçiliği astynda.

Emma islendik totalitar döwletiň tradision lideri ýaly Hamaneýiň esasy strategiýasy-da dürli hadalaryň bolup geçýän wagtynda aralaryndaky basdaşlygyň we düşünişmezligiň aç-açan belli bolýan bu gulluklarynyň arasynda çaprazlygyň we ynamsyzlygyň döremegine getirýär.

Şunuň bilen baglylykda Hamaneýiň «režimiň merkezine» täsirini ýetirýän hadysa boýunça derňew işlerini alyp barmagy ynanjak gullugy häkiýetdäki howpsyzlyk sistemasynyň içindäki beýleki gulluklar üçin ynjalyksyzlygyň duýulmagyna sebäp bolar. Munuňam agzalan gulluklaryň hemem olaryň syýasy howandarlarynyň arasynda has beter dartgynlylygy döretmegini mümkün.

Eýranyň prezidenti Ibrahim Reisi we onuň bilen bir wertolýoda münen Daşary işler ministri Hüseyín Emir Abdullahiýan, 21.11.2021 ý. / Fotosurat: AFP

Eýranyň Konstitusiyasyna laýyklykda prezidentiň birinji orunbasaryndan (Muhammet Mihbir), Mejlisiň başlygyndan (Muhammet Bakır Galibaf), Suduň başlygyndan (Gulamhäseýin Muhsin Ejeýi) ybarat komitet elli günüň dowamynda täze prezident saýlawlarynyň saýlanjak wagtyna çenli Hamaneýiň gözegçiliginde prezidentiň wezipesini ýerine ýetirer.

Netijede Eýran biri-birinden garaşsyz we biri-biriniň ýetmezini doldyrýan, gowy kesgitlenen edaralardan we gulluklardan ybarat döwlet däl.

Nyzamly goşun, Rewolýusion Gwardiýa (RG), kontrrazwedka gulluklary we RG-nyň daşary ýurtdaky şahasy «Kuddus güýji» ýaly ýörite harby toparlaryň hemmesi biri-birlerine meňzeş we utgaşykly rollara eýe. Emma işler şolar ýalam aňsat däl. «Al-Majalla» habarlar gullugynyň berýän habaryna görä, Eýranyň içerkى syýasy sahnasyň jikme-jiklikliklerine agalyk edýän syýasy çeşmesiniň berýän beýanatynda aýdyşy ýaly, Hamaneýiň ýurtdaky jemgyýetçilik durmuşyna esewan edýän dolandyryş komitetiniň wezipe ygtyýarlygynyň möhletini uzaldyp-uzaltmajakdygy, öňümizdäki prezident saýlawlarynyň nähili geçiriljekdigi ee Hamaneý bilen oña tabyn organlaryň şu geçen döwürde kabul edip biljek ýörite kararlarynyň Eýranyň içerkى işlerine ýetirjek täsirleri, adatdan daşary döwürde güýç merkezleriniň oýnajak roly we hatda hadysanyň bolup geçiş ýagdaýy hakda köp zatlar aýdylar.

«Al-Majalla» habarlar gullugyna interwýu beren çeşme sözlerini şeýle dowam etdirdi:

Prezident Ibrahim Reisiniň Dini lider Ali Hamaneýe ýakyndygy, onuň içerde-de, daşarda-da Hamaneýiň syýasy ugrunyň daşyna çykmandygy we şoňa amal edendigi dogru. Emma Eýranda işler beýle aňsat däl. Muhammet Hatemi ýaly iň reformistinden başlap Ahmedinejad ýaly iň berk pozisiýadaky konserwatiwine çenli Eýranyň ähli öňki prezidentleri klassyky taýdan dini lider Ali Hamaneýiň sferasyndan çykypdylar we onuň garaýyşlaryna, taglymatyna we palydkalaryny yqlan edipdiler. Emma biraz wagt

geçýärem welin, olaryň hemmesi-de «gara nebis» (ýa-da wezipeparazlyk) diýip boljak prosesden geçýärdiler. Dini ýolgörkezijiniň buýruklaryny kabul edip we bulara boýun egip işe başlaýarlar, yzyndanam ellerindäki giň wezipe ygtyýarlygyna arkalanyp az wagtyň içinde «gara nebisleri» otukýar, gönüden-göni dini ýolgörkezijä bolmasa-da, iň bolmanda onuň ýakyn adamlaryna garanda has köp ygtyyarlyk talap edýärler we basdaşlyga girýärler.

Togsanynjy ýyllardan bări prezident Haşimi Rafsanjaniden prezident Ruhanä çenli biri-biriniň yzyndan gelen ähli prezidentlerde şeýle ýagdaý gaýtalandy. Hemmesi-de Hamaney bilen arasyna tow düşenden soñ gitmeli boldy.

Munuň bilen bir hatarda olaryň hemmesi-de Homeýninden soñ ýurduň dini lideri bolan Hamaneyiň ýolundan ýöräp, onuň ýerine geçmegiň arzuwyndadylar.

Çeşme sözünü şeýle dowam etdirdi:

Prezident Ibrahim Reisi hiç bir ýagdaýda şeýle dartgynly halkanyň daşynda däldi. Režimiň kanun çykaryjy, sud, ideologiki edaralarynyň agzasy hökmünde dowam etdiren karýerasynda Eýranda «Maşat halkasy» diýilýän halkanyň içindäki pozisiýasy arkaly ösdi.

Reisiniň ýany bilen soňky prezident saýlawlarynda Reisiniň peýdasyna kandidatlykdan çekilen Mejlisiň başlygy Muhammet Bakır Kalibaf hem «Maşat halkasynyň» hatarında ýer alýar.

Olaryň ikisi-de ýurduň demirgazygyndaky Maşat şäherinden gelen režimiň öňbaşy liderleriniň uly bölegi bilen birlikde özara hyzmatdaşlyk etmekde we Kum şäherinden ýa-da paýtagt Tährandan bolan režimdäki ýokary wezipeli işgärler ýaly başga güýç merkezi bilen basdaşlyk etmekde, hatda Eýranyň täsirli maşgalalaryndan Larijani maşgalasynyň we Hamaneyiň ogly Müjteba Hamaneyiň töweregini gurşap alan sebitleýin möçberdäki täsir halkasyny döretmäge synanyşmakda aýyplanýarlar.

Öňümüzdedäki prezident saýlawlarynyň nähili ýagdaýda geçiriljekdigi we Hamaney bilen oña garaşly organlaryň geçen döwürde kabul edip biljek ýörite kararlary barada köp zatlar aýdylar.

ÍRAN

Sosyal Yapı ve Siyasi Sistem

Hasan Emir Aktaş

seçkin

Çeşme agzalan güýç merkezleriniň öz aralarynda ýiti
bäsdeşlikdedigini aýdýar.
Hamaneýiň täsiri we bäsdeşligiň ritmini kontrolliýga almakdaky

kanundan daşary güýji sebäpli bu bäsdeşlik barada köpçüligiň öñünde dil ýarylmaýar.

Şeýle bäsdeşligi görmezlige salmaýanyň we muny köplenç ýagdaýda režimiň durnuklylygy üçin oňyn ýagdaý hasaplaýanyň Hamaneýdigini aýdan çeşme soňky bolup geçen hadsa ýaly hadysanyň iki tarapyň arasyndaky ynamszyllygy hasam artdyrjakdygyny we režimiň gurluşynda has öñ gizlenip ýatan gaty köp zady ýüze çykarjakdygyny aýtdy.

Bu ýagdaý Hamaneýi «pozitiwligi» bilen tanalýan öñki prezent Hasan Ruhani ýaly has «oýlanyşykly» öñki işgärleri wezipä çagyrmaga we ýurduň syýasy arenasyna asudalyk getirmek we düzgün ýola goýmak üçin Ruhanini täzeden saýlamaga iterip biler.

Bu hadsa derňewleriň we içerki çaknyşyklaryň aňyrsynda eýran režiminiň we dolandyryş organynyň çürbaşyna čenli häkimiyét edaralarynyň gowşak ýagdaýdadygyny-da ýüze çykardı.

Prezident we ýurduň ýokary wezipeli ýolbaşçylary tarapyndan ulanylýan wertolýotyň kysymy, Eýranyň aýratynam harby tehnologiyalar pudagynda görlüp-eşdilmedik ylmy öñegidişlikleri gazanandygyny aýdýan döwründe daşarky dünýä garşıy tehnologiá pudagynda aslyýetinde näderejede yzagalandygyny-da görkezdi.

Prezidenti we onuň ýanyndaky ýolbaşçylary alyp barýan wertoltotyň awariýa düşmegini Eýranyň howa we guryýer transporty, nebit senagaty, saglygy goraýyış hyzmatlary, infrastruktura we jemgyýetçilik ulgamynda bolup geçen bozulmalaryň, Eýrany daşarky dünýäden tehniki we ylmy üýtgeşmelerden yza galdyran ABŞ-dyr halkara taraplaryň girizen sanksiýalarynyň netijesi bolan şuňa meňzeş awariýalaryň diňe biridi.

Sanksiýalaryň täsiri paýtagt Tährandaky birugsat gurulan arzan jaýlarda ýasaýan raýatlardan başlap döwletiň çürbaşynda oturanlara čenli uzaýan, ýasaýyış-durmuş derejesinde we jemgyýetçilik hyzmatlarynda bozulmalara getirdi.

Heläkçiliğiň yzsüre Eýranyň gözleg we halas ediş toparynyň işleri, çalt kömege ýetmek işindäki şowsuzlugy, harby we tehnologiki taýdan öñdedigini aýdýan birnäçe ýurtlaryndan kömek soramakdaky ýaýdanmaçlygy-da gözden sypmady.

Dünýäniň ünsüniň Eýrana gönügen bütün gününüň dowamynda eýran hökümeti we habar beriş serişdeleri haýal-ýagallyga ýol berdi. Şeýle-de, režimiň iň ýokarky organalarynyň arasyndaky köp sanly

çeşmelerden gapma-garşılykly habarlaryň gekmegin we bassyr-büssyrlygyň edilýändigi bilen birlikse bularyň barsy režimiň içinde strukturalaýyn haos bardygyny ýüze çykardy.

Bularyň barsy bilen baglanyşyklylykda syýasat arenasynda hemde halk köpcüliginiň arasynda «Ýagdaý şeýle bolsa eýran režimi tarapyndan oňlanýan tutuş şu sebitleýin we global garşıdaş syýasatlaryň maksady we netijesi näme? Bu syýasatlardan kim peýdalanýar?» soraglary orta atylýar.

Rüstəm MAHMUD,

žurnalist.

@rustummahmoud

Sişenbe, 21.05.2024 ý. Publisistika